

OTKA Szakmai zárójelentés

OTKA-azonosító: K 76873

Vezető kutató: dr. Für Lajos

Részt vevő kutató: Bíró Friderika

Kutatóhely: Szabadtéri Néprajzi Múzeum, Szentendre

Kutatási időszak: 2008-10-01 – 2012-09-30

Pályázat címe: **Búcsú a parasztságtól. A paraszti életforma fölbomlása.**

A 2008. október 1-én kezdődött kutatás 2011. április 1-ig az eredeti a munkaterv szerint haladt, majd az OTKA TBTK által 2011. május 31-én engedélyezett határidő-módosítást betartva 2012. szeptember 30-án befejeződött.

Mind a kutató-, mind a tudományos feldolgozó munkát az eredeti tervben megfogalmazottak szerint végeztük.

Elkészült egy 31 íves (550 oldal) tanulmány Búcsú a parasztságtól. A paraszti életforma felbomlása címmel. A századokra visszanyúló történelmi tanulmány kézírata és a digitalizált változata az SZNM Adattárába került.

A kutatásba, a feltáró munkába főként egyetemi hallgatókat és levéltári kutatókat és néprajzos kollegákat vontunk be, az adatrögzítő munkákat és szerkesztéseket informatikus szakemberek végezték.

Az eredeti, javított és feldolgozott interjúk kézíratai és a digitális változatok a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Adattárába kerültek.

A levéltári kutatások nyomtatott dokumentumai, eredeti és javított digitalizált felvételek a Szabadtéri Néprajzi Múzeum Adattárába kerültek.

A levéltári kutatások során előre nem várt, olyan nagy mennyiségű dokumentum gyűlt össze, hogy annak teljes feldolgozása újabb tudományos elemzéseket tesz majd lehetővé.

A kutatások során előkerült dokumentumok, iratok, fényképek szintén az SZNM Adattárában találhatóak.

Eredmények

Interjúk

A kutatási időszakban 10 interjú készült (egyetemi hallgatók, Kiss Kitti néprajzkutató, Bíró Friderika néprajzkutató). Az interjúkat a 35 évvel ezelőtt összeállított kérdőív alapján készítették. Sajnos ezekből csak 2-3 volt hasznosítható a paraszti életmód átalakulására vonatkozó kutatásainkhoz. A felhasznált interjúk számítógépre kerültek és az SZNM Adattárában vannak.

A 35 év alatt készült közel 5000 oldalnyi interjú feldolgozása megtörtént. Az eredeti gépelt változatok számítógépre vitele és ezek javítása után megtörtént az interjúk beosztása, illetve az interjúkötetbe való feldolgozás előkészítése. Terveink szerint 76 kiválasztott interjú kerül a kötetbe, de itt kapnak helyet a paraszti önéletírások részletei is. A kb. 600-700 oldalas kötet anyagát közel 3000 kéziratból fogjuk kiválogatni.

Az eredeti gépelt interjúk számítógépre vitelét Juhászné Helembai Terézia, Valach Éva, Gorzás Zsófia végezte. Gorzás Zsófia rögzítette számítógépre a tanulmánykötet kéziratát is. Ő és Valach Éva végezte a kéziratok javításait.

A levéltári dokumentumok (fotók) feljavítását, szerkesztését, az interjúk számítógépes javítását és azok beosztását, szerkesztését Bazsó Gábor végezte.

Levéltári és múzeumi-adattári kutatások, könyvtári munka – a kutatási időszakban

Hajdú Ágnes az ELTE néprajz szakos hallgatója. A zalaegerszegi megyei levéltárban a teskándi körjegyzőség, a nagylengyeli körjegyzőség közigazgatási iratait nézte át, de kutatta a kávási, nagylengyeli, szentgyörgyvölgyi települések 1950-es és 1960-as évekbeli tanácsi jegyzőkönyveit és a megyei tanács agitációs bizottságának iratait is. Középpontba helyezve a TSz-szervezések hatását a falura és a parasztilágra. A pályázóval történt egyeztetés után 77 dokumentumról 160 oldalnyi másolatot készített.

Az Országos Levéltárban Szabolcs-Szatmár-Bereg megyei adatokat gyűjtött az előző kutatási témában. Az Országos Levéltárban átnézte a Somogy (1200 oldal), Szabolcs-Szatmár-Bereg, Békés, Heves és Vas megye kijelölt településeinek 19*50-es és 1960-as évekbeli tanácsi jegyzőkönyveit, iratait. Középpontba helyezve a TSz-szervezések hatását a falura és a parasztilágra. Kérésemre külön figyelmet fordított a TSz-szervezések során tapasztalt visszaélésekre, meghurcolásokra, megtorlásokra. A pályázóval kiválasztott több ezer oldalnyi dokumentumról fényképfelvételek készültek CD lemezekre mentve. A másolatok a felvételek javítása után kinyomtatásra kerültek. (2328 oldal)

Hajdú Ágnes a kutatási időszakban a tudományos feldolgozó munkához szakirodalmi gyűjtést is végzett különböző könyvtárakban

Muskovics Andrea Anna az ELTE néprajz szakos doktorandus hallgatója az Esztergomi Levéltárban végzett kutatásokat. Kemöly, Kesztlőc, Tát, a dorogi járás több falva és Pilismarót település több ezer oldalas VB jegyzőkönyveit és egyéb iratokat kutatta. Átnézte a térség MSZMP Archívumának dokumentumait, jegyzeteket és fényképmásolatokat készített a pályázóval egyeztetett témákról. (Tsz szervezés, megtorlások, visszaélések, beszolgáltatások, stb.) A Pest megyei Levéltárban Pócsmegyer település* tévesztésével kapcsolatos iratairól készített másolatokat (83 oldal). CD-lemezre is mentve.

Muskovics Andrea Anna a vidéki és budapesti levéltárak 1990-2011 között megjelent kiadványait nézte át és készített jegyzéket azokról a tanulmányokról, cikkekről, amelyeket a tanulmányomban fel tudtam használni. Folyamatosan bibliográfiát készített a kutatási témámhoz felhasználható szakirodalmi írásokról.

Hubai Gabriella az ELTE néprajz szakos doktorandus hallgatója. Pest Megyei Levéltárban Dabas Járási Tanács VB jegyzőkönyveit (1950-1960) és Örkény, Kakucs, Újhartyán községek tanácsi VB jegyzőkönyveit nézte át. A pályázóval történt egyeztetés után a kiválogatott iratokról készített több száz oldalnyi (1280 oldal) másolatot. CD lemezekre is mentve.

Szigethy Zsófia az ELTE néprajz szakos hallgatója 1. A szentendrei Ferenczy Múzeum Adattárában nézte át azokat a néprajzi témájú dolgozatokat, amelyek a paraszti életmód átalakulásáról szólnak Több száz dolgozat közül 31-et tartott érdemesnek kiemelni. A pályázó ezek közül 6 db-ot fog kutatásaihoz felhasználni. 2. A hallgató Az OSZK-ban folytatta kutatómunkáját. Bibliográfiát készített a pályázó kutatási témájához felhasználható szakirodalmi írásokról.

Kovács Lilla a Szegedi Egyetem néprajz szakos hallgatója azokból a paraszti önéletírásokból válogatott felhasználható anyagot (350 oldal), amelyek a Lakiteleki Népfőiskola Alapítvány 1991-ben meghirdetett Paraszti Önéletíró pályázatára érkeztek. A válogatott írások közül 33 vallomás kerül az interjúkötetbe.

Tóth Judit a Pest megyei Levéltár tudományos munkatársa. Átvizsgálta és kijegyzetelte a Megyei Tanács VB üléseinek jegyzőkönyveit az 1951-1955 közötti időkből. Főként a tévesztéssel kapcsolatos iratokat nézte át. Továbbá a megyei VB Begyűjtési Osztályának 1951-1953 közötti aktáit, illetve a tagosításokkal foglalkozó, 1949. évi alispáni iratokat kutatta át. De kutatásokat végzett a Magyar Országos Levéltár iratanyagában, az MDP KV Mezőgazdasági és az Agitációs és Propaganda Osztályának irataiban. (302 oldal) Digitalizált változatban is megtalálható az SZNM Adattárában.

Áldozó István a Győr megyei Levéltár levéltárosa. A Győr-Sopron Megyei Tanács kollektivizálással foglalkozó üléseinek 1950-1960 közötti anyagát vizsgálta át. A terjedelmes irattömegből 66 ülés dokumentumait jelölte meg, a*melyből a pályázó 20, más-más időpontban tartott ülés iratairól készített a kutatóval másolatokat. (170 oldal)

Csekő Ernő a Soproni Levéltár munkatársa. A soproni és a kapuvári járásban a párt és tanácsai szervek, illetve a bíróságok anyagában végzett kutatásokat. Főként a községbeli un. tagosítások hatását és az erőszakos szervek nyomását (feljelentések, meghurcolások, bírósági ítéletek etc.) kutatta 1948 és 1960 között. Összesen 1424 oldalnyi iratanyagot válogatott és digitalizált, ezeket átadta a pályázónak az SZNM Adattárába kerültek.

Balogh Dorottya a Gyulai Levéltár munkatársa. Kutatása az 1949 és 1961, vagyis a Tsz-szervezések megindulása és befejezése között lévő kritikus időszakot fogta át. A feldolgozás eredménye közel 700 tétel iratanyag. A dokumentumokat 42 oldalas iratjegyzék kíséri. A dokumentumok és ezek digitalizált változata az SZNM Adattárába kerültek.

Kovács Zsuzsa néprajzkutató. A zalaegerszegi megyei levéltárban főként két zalai település, Gellénháza és Kávás 1950-1960-as évekbeli tanácsai jegyzőkönyveit és a megyei tanács agitációs bizottságának iratait kutatta. Középpontba helyezve a tévesztésszervezések hatását a falura és a parasztvilágra. 250 oldalnyi másolatot készített a dokumentumokról. Digitalizált változatban is átadta az anyagot.

Csukás Györgyi néprajzkutató. A Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattárában dokumentumait kutatta át. A kutatás az önkéntes néprajzi gyűjtőpályázatok, paraszti naplók, visszaemlékezések, leírások, interjúk számbavételére terjedt ki. Az 1940-es évek végétől napjainkig – témánkba vágóan – 246 dokumentumot vizsgált meg. A Magyar Mezőgazdasági Múzeum Adattárában található, az 1970-1980 között készült Tsz-monográfiák (korai Tsz-szervezések, a Tsz-ek működése stb.) kéziratait kutatta, ezekről készített felvételeket, CD-eket.

A pályázó és Bíró Friderika a kutatási időszakban a szombathelyi, zalaegerszegi levéltárakban végzett kutatásokat a témával kapcsolatban.

Közlemények

Bíró Friderika „Búcsú a parasztságtól. A hagyományos paraszti életforma felbomlása két zalai faluban” in.: Zalai Múzeum 18. 75-90. Zalaegerszeg, 2009.

OTKA támogatás feltüntetve: igen (?)

Bíró Friderika „Archaikus kanták, kerek szájú korsók” in.: Vasi Szemle LXV. 1. 76-81. Szombathely, 2011.

OTKA támogatás feltüntetve: igen

Bíró Friderika „A pávás szövőszék” in.: Vasi Szemle LXIII. 4. 489-491. Szombathely, 2009.

OTKA támogatás feltüntetve: nem

Bíró Friderika „A jövőnek szólok” in.: Betakarítás. Tálasi István 100. születésnapjára. Kecskemét, 2011.

OTKA támogatás feltüntetve: igen

Bíró Friderika két előadást tartott: *a)* 2011. júniusában Szalafőn a Népi Műemlékegyüttes felújítási terveinek tárgyalásakor. Az előadás témája a hagyományos paraszti életforma bemutatása a szabadtéri múzeumokban. *b)* 2011 szeptember 8-án Halászában, *Interjú Neuberger Ferencsel 1988-ban* címmel.

Für Lajos „A parasztilág eltűnése – „Alulnézetből” in: Történezként a katedrán . Tanulmányok Nagy József 80. születésnapjára. 287-292

Eger, 2009

OTKA támogatás feltüntetve: nem

Für Lajos részt vett és előadást tartott Nemesnépen (Zala m.) a Paraszti életforma átalakulása c. projekt keretében megrendezett néprajzi kutatótáborban.

Kutatás agrártörténeti háttere

Ismert, hogy Magyarországon, igen jellegzetes módon, a parasztság Tsz-ekbe való kényszerítésére csak a harmadik nagy rohamban, 1959-61-ben sikerült. A század-közepi történelmünk szaggatott menetét követte a mezőgazdaság ún. kollektivizálása is. Az első, 1948/49-ben indított politikai támadást, Sztálin halálát követően, a Nagy-Imre-féle 1953. júniusi kormányprogram, igen rövid időre, két esztendőre megakasztotta. A másodikat pedig a nagy nemzeti robbanás, az 1956-os felkelés állította meg és valamiképp vissza is fordította. Nyomában ugyanis a Tsz-ek jó része feloszlott. Ám a Kádár-rendszer csupán 3 esztendőnyi

lélegzetvételt adott a parasztnak. Az ide-oda rángatott agrárvilág az ideológia-diktatúra harmadik rohamának kénytelen volt tartósan megadni magát.

Részint a valóban gyökeres fordulat visszaigazolása (dicsőítése), részint az un. jelenkutatások térnyerése révén már a 70-es évek közepétől egyre több un. „télesztörténeti” munka látott napvilágot (vagy készült el pár példányos kéziratban). Ezekben, szinte sablonszerűen, előbb az adott termelészövetkezet irányított megszervezését, létrehozását, annak gyorsabb vagy rövidebb „lefolyását” írták, vagy írtatták meg. Középpontba persze az egyes agrárüzemek termelési-gépesítési-értékesítési tevékenységét, jövedelmi viszonyait állították. Statisztikák, számok tömkelegét, mondhatni az egyes évek könyvelési adatait, „tervszámait” rakták egymás mellé. Így rajzolódott ki bennük a többnyire elvárt, egyoldalúan pozitív „fejlődéstörténeti” kép.

Ám az un. „télesztörténeti” feldolgozásoknak két nagyobb típusát szükséges megkülönböztetni. A munkák egy része Tsz- vagy állami és pártvezetők megrendelésére készült el az előbb említett módon, főként politikai célokat szolgálva. Másik részük azonban a tudományos érdeklődésnek köszönhető létrejöttét. Egyik nagyobb szabású vállalkozást az MTA Agrártörténeti Bizottsága indította el, finanszírozta. Kezdeményezője, egyben a kutatás irányítója Donáth Ferenc lett. Ennek keretében is Tsz-történetek készültek, ám az előbbieknél, érthetően lényegesen tárgyilagosabbak. Egy-két év alatt több mint 60 termelészövetkezet múltját dolgozták fel az agrárgazdaságban vagy az újkori agrártörténetben járatos szerzők. Ezekből publikált három kötetes válogatást a kutatások vezetője, Donáth Ferenc és szerkesztőtársa, Pintér János (A munka a Magyar Mezőgazdasági Múzeum kiadásában jelent meg). Más szempontokból végeztek célzott felméréseket és készítettek azokból elemzéseket az Agrárgazdasági Kutatóintézet munkatársai. Előbb Erdei Ferenc, majd Márton János irányítása alatt. Hosszú éveken át tanulmányok és könyvek sorát publikálta az intézet.

Az 1980-as, de különösen a '90-es évektől számos megyei levéltár és múzeum periodikáiban, kiadványaiban jelentek meg hasonló jellegű publikációk. A szóban forgó időszak vonatkozó agrárviszonyait – helyi vagy megyei „kontextusban” - taglalták az érthetően más-más minőségű feldolgozások (mint pl. a nagyüzemek kialakítását, az erőszakos beavatkozásokat, az országos és helyi rendelet-dömpinget etc). Örvedetes módon azonban elkészült egy nagyobb szabású összefoglalás is: a korszak átfogó elemzéseit, egyes témakörök szerint más-más szerzők tanulmányaiban, a „Magyarország agrártörténete” c. kiadvány harmadik nagy fejezete tartalmazza (Megjelent: Budapest, 1996.806.p. Szerk.: Orosz István-Für Lajos-Romány Pál)

A kutatás jellege, eredetisége, módszere

Kutatásaink során a „társadalmi dráma”, a nagy fordulat lezajlását és következményeit a fentebb említett feldolgozásoktól alapvetően eltérő módon kezdtük, illetve a kutatási időszakban, vagyis az elmúlt négy évben sikerült föltárni, rendszerezni és bemutatni. A kutatásokat befejeztük, lezártuk. Más célokat követtünk, és más módszereket alkalmaztunk, amikor a maga korában, a 70-es évek közepén feleséggel, Bíró Friderikával hozzáfogtunk a nagy változás sajátos felkutatásához. És ezt az a látható felismerés inspirálta, hogy a drámai fordulattal nem csupán egy üzemforma-váltás történt (a kisüzemből a nagyüzemre), nem csak a tulajdonviszonyok (magántulajdon helyett un. „csoporttulajdon” lett), és ahogy a korabeli frazeológia tanította-hirdette: nem csak a „termelési viszonyok” változtak meg radikálisan. Jóval több történt ennél: egy egész világ zúzódott össze s tűnt, tűnik el a történelemben. Az „eltűnt időt” akartuk valamiképp megragadni. És éppen azok lelkében,

szemével és gondolkodásával, akik a nagy fordulat szereplői és elszenvedői voltak. Így határoztuk el, hogy magnós interjúkat kell készíteni magukkal a parasztokkal.

Még inkább sietette a munkát, hogy tudtuk: a fokozatos váltás nem ezzel a brutális beavatkozással kezdődött. Hiszen a zárt parasztvilág, benne a sok helyen még önellátó gazdálkodásra épült életformával, már a XIX/XX. század fordulóján bomlásnak indult, ami a század közepére fölerősödött. A XX. század utolsó negyedében tehát még elérhetők azok a „szemtanuk”, akik ismerték a régit s átélték, megszenvedték az erőszakos módon kikényszerített újat, a teljes váltást.

Ennek jegyében állítottuk össze az interjúk kérdéseit 1975-ben. A kérdeznivalót úgy tagoltuk kilenc nagyobb témakörre, hogy lehetőleg lefedjük vele a váltás minden fontos területét, mozzanatát: az anyagi világtól a lelki-szellemi világig, a külső környezettől az érzelmi reflexekig. Így alakult ki az a kilenc kérdéskör: búcsú a szerszámoktól, a munkaszervezettől, a szokásoktól, az ünnepektől, a kisüzemtől, a földtől, a falutól, az életformától.

A felvételek készítésébe a 80-as években bevontuk a főiskolai és egyetemi tanítványainkat, illetve néprajzos – vidéki és fővárosi kollegákat is. Így készültek el az ország majd minden területét lefedő interjúk. Terveink ellenére a négy éves kutatási időszakban csak néhány (5 db) interjút készítettünk. Az 1975-2012 között készült interjúk hatalmas, közel 5000 gépelt oldalas anyagát dolgoztuk fel a kutatási időszakban. 600-700 oldalnyi válogatott gyűjteményt is összeállítottunk publikálásra. Ebben 77 interjút és 33 önéletrajzt közlünk majd, a dokumentumokat családi levelezések, naplójegyzetek részletei is kiegészítik.

A kutatómunka természetesen kiterjedt a vonatkozó szakirodalmi és az idevágó levéltári anyagok feltárására is. A négy év során e tekintetben nagy tömegű, előre nem várt, hatalmas levéltári anyag és egyéb értékes dokumentum gyűlt össze. Mind a szakirodalmi, mind az új levéltári források, dokumentumok új megvilágításba helyezték a témát, egyúttal hitelesebbé tették a kutatási eredményeket is. A paraszti vallomások publikálása elé olyan alapos, átfogó tanulmányt írtam, ami visszatekintve századok távlatába helyezi el a XX. században lezajlott gyökeres agrárfordulatot. Ezáltal válhatnak igazán méltányolhatóvá – időben és térben egyaránt – a vallomásokban rejlő néprajzi és történelmi értékek.

A kutatás elméleti (a nagyobb folyamatok feltárásában játszott) jelentősége

A jobbágyság és parasztság folyamatos jelenléte Magyarországon mintegy 800-900 évet ölel fel. Ennyi időn át létezett a kisüzemi: a jobbágytelki és paraszti üzemmóda. Mellette előbb a prédiumos „nagyüzem”, majd az ún. majorságok s a XIX. századtól az uradalmak alkották a másik üzemmódot. Párhuzamos létezésük hosszú időszakát szakította meg előbb a 45-ös radikális földosztás, amikor is az agrártermelés egészében kisüzemi keretek közé került. Majd három-négy év múlva ennek épp az ellenkezőjét indította el és erőszakolta ki, ugyanolyan radikálisan, a politika. Történelmünk során tehát 1961-től először kényszerült mezei gazdálkodásunk – benne az el nem üzött s az el nem menekült parasztokkal – kizárólag nagyüzemi keretek közé. A kutatást ezek a társadalmi és üzemtörténeti távlatok önmagukban véve is újszerűvé teszik, sajátos konklúziók megfogalmazásához nyújtanak lehetőséget.

Jobban megnézve ezt a két radikális fordulatot, azokat valójában egyazon nagy váltás gyorsan bekövetkezett két állomásának, mondhatni két oldalának tekinthetjük. Hiszen a történelem hosszú századait átívelő földmagántulajdon széttúzása viharzott át a tulajdonosok feje fölött. Az első fordulatban, 1945-ben a nagybirtokrendszert s vele a nagybirtokosokat, míg a másodikban, 1949-1961 között a kisbirtokrendszert, a kisbirtokos parasztságot millióit „takarították bele” a történelembe. Mindenképpen más a „látószög” tehát amikor a kutatásaink során maguk az áldozatok mondták és mondják el, mit tett velük a politikai akarat.

Kutatásaink igen fontos eredménye végül, hogy kiderül: a fordulat nyomán hogyan bomlasztódott szét társadalmi méretekben és süllyedt el az a roppant gazdag anyagi és szellemi kultúra, közösségi normarendszer – amit ez a és magas „életkort” megért társadalom teremtett, felhalmozott. A mindent átjáró diszkontinuitás szétmorzsolta, kiölte a gondolkodásban, viselkedésben meglévő, csiszolt formákat, a társas keretek, hagyományok őrzésében és újjáteremtésében, a mentalitásban hordozott egyéni és közösségi értékeket. Vagyis velük, az eltűnt parasztvilággal egy sajátos életforma merült alá. Bennük, ha tágabban szemléljük, végül is egy civilizációtól kell, kellett elbúcsúznunk. Attól az életformától, amelyben – többek között – még viszonylag zavartalanul érvényesült egyén, közösség és természet harmonikus együttléte, együtt mozgása.

A publikálandó három kötetnyi anyagot (a 31 íves bevezető tanulmányt, az interjúgyűjteményt és a dokumentumkötetet) több tudományág hasznosíthatja. Így: első helyen, magától értetődően a néprajztudomány, a történettudományon belül főként a társadalom- és agrártörténet-írás, agrárgazdaságtan, szociológia, politológia, a vallomások nyelvi fordulatait, ízeit a nyelvtudomány, de meríthet belőle a történeti pszichológia, a településtörténet és a történeti demográfia is.

Dr. Für Lajos